

Капалбаев О. Э.
 КГУ им. И. Арабаева
 Бишкек, Кыргызстан
O. E. Kapalbaev
 I. Arabaev KSU
 Bishkek, Kyrgyzstan

КЫРГЫЗДАРДЫН САЛТТУУ СЫРТ КИЙИМИ: ИЧИК

КЫРГЫЗСКАЯ ТРАДИЦИОННАЯ ВЕРХНЯЯ ОДЕЖДА: ИЧИК

KYRGYZ TRADITIONAL OUTWEAR CLOTHES: ICHIK

Аннотация: Макалада сырт кийимдердин бири ичиктин кыргыз элинин материалдык маданиятындагы, анын ичинде көркөм кол өнөрчүлүктөгү ээлеген орду жана орду белгиленген. Ичик сый, аземдүү кийимдердин катарына кирип, кол өнөрчүлүктүн жогорку өнүккөндүгүн көрсөткөн. Ошондуктан ичикке баалуу аң терилеринен сырткары кымбат баалуу кездемелер керектелген.

Негизги сөздөр: кыргыз эли; тери; ичик; кийим; түр; өзгөчөлүктөр.

Аннотация: В статье рассмотрен один из видов кыргызской традиционной верхней одежды – ичик, как составной части материальной культуры кыргызского народа. Показано особое значение процесса изготовления этого вида верхней одежды в кыргызском народном традиционном художественном рукоделии. Ичик в большинстве случаев входит в когорту почетного одеяния кыргызов, а в некоторых случаях его преподносили в виде церемониального подарка, в связи с чем при его изготовлении кроме натуральной кожи использовались драгоценные виды тканей.

Ключевые слова: кыргызский народ; кожа; ичик; одежда; виды; особенности.

Annotation: The article considers one of the types of Kyrgyz traditional outward – Ichik, as a component part of the material culture of Kyrgyz people. Here was shown the special importance of the process of making this kind of outward of the Kyrgyz folk traditional artistic handiwork. Ichik in most cases is included in the cohort of honorable attire of Kyrgyz, and in some cases it was presented as a ceremonial gift. Concerning this, natural leather, precious types of fabrics were used to make this outward.

Key words: Kyrgyz people, leather, ichik, clothes, types, features.

Ар бир доордун жашоочулары өздөрү жашаган аймактардын өзгөчөлүктөрүнө, географиялык абалына, климатына, күткөн чарбасына жана диний түшүнүктөрүнө жараша кийим-кечектердин түрүн жасап, аларды миндеген жылдар, ондогон кылымдар бою дээрлик өзгөртүүсүз колдонуп келишкендиги белгилүү болгону менен социалдык-экономикалык, этномаданий байланыштардын таасиринде кийимдердин формаларында, аталыштарында өзгөрүүлөр болбой койгон эмес. Алсак, *күрөөкө тон* – алгач ургаачы аюунун (күрөөкө – эски кыргыз сөзү, ургаачы аюу дегендин түшүндүргөн) гана терисинен жасалып келсе, убакыттын алмашы, кол өнөрчүлүктүн өнүгүшү менен зооттон жасалган жоокердик кийим күрөөкө деп атала баштаган. Ал эми *кандагай* – багышты түшүндүргөнү менен тоо текелердин терисинен жасалган жоокердик шым аталган. Мына ушул сыяктуу эле кыргыз элинин чеберлеринин колунан жаралган сыйлуу сырт кийимдердин бири ичик дагы анын терисинин же ага ичтелген кездемелердин аты менен аталып мурунку аттары өзгөрүлө берген.

Алсак, белгилүү советтик этнограф К. И. Антипина: Түштүк кыргыздары түндүк кыргыздары сыяктуу эле чапанды Борбордук жана Орто Азияда байыркы мезгилдерден бери кенен тараган ат менен тон деп эле аташат. Анын келип чыгышы тери ичик менен байланышы болушу мүмкүн. Ошондуктан чапандын кандай түрү болбосун тон деп атала

берген. Болгону алар ичиктин сыртына капталган кездеменин түрүнө жараша: *пашайы тон, кымкап тон, зарбарак тон* ж.б. деп аталган. Көбүнчө айтылганда тон сөзү түшүп калып, *пашайы, кымкап, зарбарак* деп гана айтылган [3, 218], – деп, тонду эмес ичиктин түрүн санап кеткен. Себеби, көпчүлүккө маалым болгондой, тонго эмес ичиктерге кездеменин ар түрү тышталган. Ал эми тон деп аталып калышын ал түштүк жергесиндеги туруктуу элдер чапан, ичик, кемселдин баарын бир эле ат менен тон деп атай беришкендиги менен түшүндүргөн. Жогорудагыдан көрүнүп тургандай ичик, тышына капталган кездемелердин атынан башка, андын териси: *карышкыр, түлкү, кундуз, суусар, илбирс, сүлөөсүн, киш* жана *көрпө ичик* деп аталган. Мындан сырткары *жылбырскынын* (курсактан өлүп түшкөн кулундун, музоонун, козу-улактын терилери) [21, 15] жүндөрү өтө тегиз, жумшак жана сыйдаң болгондугуна байланыштуу ичик, тайлардын даакысынан (жазгы жүнү түлөй элек тайлардын тыбыттуу жүнү) [14, 179] дагы ичиктер жасалган.

Кыргыз элинде тон, ичикти жасоого тери тандоо өтө жеңил болгондугун баса белгилеп коюуга болот. Себеби ар бир адамдын табитине карата ичик, тон жасалган. Мисалы, жаш күрпөң козунун, жазгы же күзгү жүндүү койлордун терисинен, андан сырткары жылбырскыдан, ошондой эле аң терилеринен (аяу, карышкыр, түлкү, илбирс, сүлөөсүн, кундуз, киш, кашкулак, суусар, арс, чаар күсөн, коен, суур, арыс, мадыл, чөө ж.б.) дагы ичиктер жасалган. Албетте, акыркы аталгандарын сөөлөттүү, бай, бийлиги бар адамдар гана кийишкен.

Начар ийленген койдун, андын терилеринен жасалган ичик өзгөчө жаандан кийин катуу болуп, баскан учурда калдырап үн чыгып калган [6, 92]. Ошондуктан кандай гана тери болбосун аны өтө чеберчилик менен ашатып, жогорку деңгээлде ийлеп, өзгөчө алардын жытын кетирип, андан кийин гана иштетишкен.

XIX кылымдын экинчи жарымынын аягында кара-кыргыздарга жана кыргыз-кайсактарга антропологиялык изилдөөлөрдү жүргүзгөн В. Д. Тронов: «Кыргыздардын эң негизги байлыгы – анын малы. Кандай гана буюм же башка нерсе болбосун, ал, малдын саны менен аныкталган [24, 12], – деп, белгилеп өткөндөй, жасалган ичик же тартууга келген ичик, тондун баасы мал менен өлчөнгөн. Тартуу алып келген адам, берилип жаткан буюмдун «баасы мынча болот», – деп баасын ачык айта алган эмес. Тескеринче, белек алып жаткан адам буюмдун баасын бычып, ошого жараша акысын берүүгө милдеттүү болгон. Тартуу алуучу «аз баалап коюптур, зыкым тура», – деген сөздөрдөн чочулап же айкөлдүгүн даңазалоо үчүн, мындай шартта кулундуу бээ, эр токумдуу ат, тай туяк (алтын, күмүш) сыяктуу баалуу буюмдар менен сыйлаган.

Бирок биз жогоруда белгилеп кеткен терилерден коомдун бардык эле өкүлдөрү ичик жасоо мүмкүнчүлүктөрүнө ээ боло беришкен эмес. Бул боюнча орус падышачылыгынын аскер кызматкери, окумуштуу Н. А. Аристов төмөндөгүлөрдү билдирген: «... байыркы кыргыздардын байларынын кийимдери киштин жана сүлөөсүндүн терилеринен жасалса, кедей-кембагалдарынын кийимдерин жасоодо көбүнчө койдун терилерин пайдаланышкан» [4,144]. Кыпчактардын материалдык маданиятын изилдеген Я. В. Пилипчук: «Кыпчактарда койдун терисинен жасалган ичиктерди көп кийишкен» [19, 48], – деп, көпчүлүктү түзгөн карапайым элдер көбүнчө кой терисинен сырт кийимдерди тигип кийишкендиктерин белгилешет.

«Ичик кыргыздардын тойлорунда кийиле турган сырт кийими. Ичик эркектердин кийими сыяктуу эле аялдардын дагы кийим катары саналган. Ал адамдын ийининде эмес, салыштырмалуу сандыкта көбүрөөк жаткан. Ошондуктан ичик кыздын кийити катары саналган [3, 229], – деп, К.И. Антипина да белгилеп өтөт. Себеби, ичикке андын терисинен сырткары баалуу кездемелер тышталгандыктан аларды сатып алуу ар бир эле каалоочунун колунан келе берген эмес.

Белгилүү советтик этнограф, окумуштуу С. М. Абрамзон дагы ичиктин өңүрү-кыргактары койдун, түлкүнүн, карышкырдын ж.б. аңдардын терилери [1,35-36] менен кыргакталгандыгын белгилейт.

Тарыхчы-этнограф М. Т. Айтбаев түлкүнүн жана карышкырдын терисинен жасалган сырты бөз же баркыт менен тышталган ичиктерди бай адамдар кийип жүрүшкөндүгүн көрсөтөт [2, 111].

Этнограф Н. Момунбаева өзүнүн эмгегинде ичикти күнүмдүк кийимдердин катарына кошпой, салтанаттуу, майрам күндөрү, аш-тойлордо гана кийилүүчү кийим катары жыйынтык чыгарат. Кыздын кийитине деп арналып алынган ичикти ал турмушка чыккандан кийин гана кийишкен. ... Кийимдери колдонулбай калгыча өзүнө келгендерин кийип жүргөн. Андан кийин гана барган бүлөнүн эсебинен кийине баштагандыгын белгилеп өтөт [18, 54-55, 127].

Ал эми белгилүү этнограф, профессор А. А. Асанканов Кызыл-Суулук кыргыздар тууралуу тарыхый-этнографиялык монографиясында: «... илгери эл башчысы башына суусар тебетей, алтын кыргактуу кайырма ак төбөсү бийик ак калпак, үстүнө ичи жана тышы ичтелип, жакасы аң териден жасалган жибек тон кийсе, жөнөкөй элдер жакасы тери, калган бөлүгү булгаары кыюуланган тон, башына жөнөкөй эле калпак кийишкен [5, 193], – деген маалымат берет. Бул жерде төмөнкү нерсени тактап кетүү керек. Алсак, кездемелер ичтелгенде жана тышталганда бири-бирине беттелгенби же тондук териге эки тарабынан тең кездеме менен ичтелип-тышталганбы? Албетте, бул кошумча сурамжылоону талап кылат. Ошондой болсо дагы биздин оюбуз боюнча мунун эки түрү тең жасалып келген. Андай болгон шартта биринчиси тон же ичик эмес кемсел, чепкен, сарпайы, кымкап деп аталышы керек эле.

Окумуштуу изилдөөчүлөр негизинен ичикти төрт түргө бөлүп карашкандыгын белгилешкени менен аларды санап өткөн эмес. Биздин этнографиялык экспедиция учурунда Чоң Алай районунун Ачик-Суу (Ачуу-Суу же Шор-Суу деген мааниде) айылынын тургуну кожо-найман уругунун өкүлү 76 жаштагы Салибаев Маматиса ажынын айтуусу боюнча койдун терисинен ичик үч түрдүү жасалгандыгы белгилүү болду. Жазгы териден – бул койдун жүндөрү узун болуп, тыбытуу болгондуктан, көбүнчө кыш мезгилинде жылкычылар үчүн тигилген. Ичиктин алдыңкы өңүрүнөн арткы жагы бир укум узунураак жасалган. Анткени, ээрге олтурганда артка тартып калбай, эки тизени кымтылаганга дагы ыңгайлуу болгон. Экинчиси, күзгү териден – бул учурда койдун жүнү кылчыктуу болгон жана жазгы териден жасалган ичиктерден салмагы дагы жеңилдиги менен айырмаланган. Мындай ичиктер көбүнчө жаз жана күз мезгилдеринде кийилген. Үчүнчү, күрпөң алты айлык козулардын терисинен жасалган көрпө ичик. Мындай ичиктер көбүнчө тизеге чейин жасалып, той-топурга, салтанаттуу иш чараларга кийилген [11, 11]. Бул – койдун терисинен жасалган ичиктин түрү. Ал эми аңдын терилери боюнча болжолдуу он беш түрүн, ичине ичтелген кездемелердин аты менен жети түрүн, башка мал баласынын терисинен: бото, тай, кулун, музоо, мамалактын терилерден беш түрүн жасашкан.

Жогоруда белгиленгендей, ичиктер жалаң гана той-топур, тамашаларга эмес, жылдын мезгилине карата, аткарган жумуштарына жараша дагы жасалгандыгын белгилейбиз.

Эми ичикке жумшалган терилер, алардын жасалыштары тууралуу токтолуп кетсек.

Н.С. Момунбаева өзүнүн чогулткан талаа материалдарына таянып, төмөнкүлөргө токтолот: «Карышкыр ичикти жасоодо карышкырлардын чоң кичинесине жараша алтыдан сегизге чейин карышкырлардын терилери жумшалган. Ичикти жасап жаткан уз, карышкырлардын терисин бирине-бирин курап жаткан учурда анын жүнүнүн жатышын сөзсүз түрдө эске алган.

Ал эми түлкүнүн териси ашатылып, ийленип, жууп-тазалангандан кийин баш-куйрук, буттары тегиз кесилип даярдалган. Кийе турган адамдын жана түлкүнүн чоң-кичинесине жараша сегиз-тогуз тери керектелген. Кээ бир түлкү ичиктин жакасы, жон бөлүгү териден болуп, ал эми калган бөлүктөрү кездемеден жасалган» [18,59]. Албетте, бул ичиктин чоң кичинесинен сырткары түлкүнүн терисинин өңү-түсү, кышкы же жазгы тери экендиги дагы чоң мааниге ээ болгон. Себеби көпчүлүк мергенчилер түлкүнү эки же үч кар жаагандан кийин, тыбыттуу жүндөрү чыккандан кийин кармашкан. Мындай ичиктин наркы өтө жогору бааланган.

Аялдар кийген ичиктердин тышы тукаба, баркыт, кыжым менен тышталып, көбүнчө түлкү, суур өндүү аң терилери, козу-улактардын терилери менен ичтелген. Кыргыз элинин салтында ичик, баш кийит катары бааланган. Ушуга карата «ичик тиккендин ичи ооруйт», – деген макалдар да жаралган.

Ичиктин кара, күрөң, боз өндөрүн улгайган адамдар кийишкен. Жаштар, кыз-келиндер кызыл, көк, жашыл, күлгүн кездемелер менен тышталган ичиктерди кийишкен [13, 387-388].

Мурунку мезгилдерде кундуздун жана суусардын иштетилген терилери аялдардын ичиктеринин жака, жең, этектерине жээктелген. Ичикке салынган жаканын эни он беш см бычылган. Маңдайкы бети көкүрөктөн киндик тушка чейин түшүрүлгөн [6, 96].

Аялдарга арналып жасалган ичиктердин эң баалуусу кундуз ичик болгон. Бирок мындай ичиктер сейрек кездешкен. Себеби кундуз сууда, кургакта жашоочу, бир жерде үйүр албай, дайыма жер которуп жүрүүчү, териси баалуу жаныбар болгондуктан, аны кармоо көчмөндөр үчүн өтө кыйынчылыкты туудурган. Экинчиден, кундуз кичинекей болгондуктан бир ичикке көп сандагы тери керектелген [18, 56].

Дагы бир өтө кызыгууну туудурган маалымат, кыргыздар тоо эчки, теке, аркар, кулжанын жалпысынан кийик деп атап коюшкандыгы белгилүү. Мына ошол кийиктердин терисинен жасалган сырт кийимдерди кийик тон же кийик ичик деп аташкан [16, 144-145]. Бүгүнкү мезгилде Кытай Эл Республикасынын Кызыл-Суу кыргыз автономиялуу областынын Актоо ооданында Алымбек датканын жана Курманжан датканын кийиктин терисинен жасалган ичиктери жеке адамдардын үйүндө сакталып турат. Эң кызыгы, Курманжан даткага арналып жасалган ичик 300 кийиктин кулагынын терисинен, түрдүү түстө жасалган. Биздин топ анын өзүн көрүүгө мүмкүнчүлүгүбүз болгон жок. Бирок жергиликтүү Манас изилдөөчүлөр анын сүрөтүн тартып, журналга чыгарышкан [11, 4].

Орус аскер кызматкери, чыгыш таануучу Л. Костенко: «Кыргыздардын кийим-кечектери казак-кыргыздарынын кийиминен эч кандай айырмаланбайт» [12, 49], – деп баса белгилеп кеткени менен аймактык айырмачылыктар жана андын түрүнө жараша дагы көптөгөн өзгөчөлүктөрдү байкоого болот.

Казак элинде аң терилеринен жасалган ичиктердин ичтери бөз, бархыт, жибек кездемелери менен ичтелип, кездемени аты же түсү менен айырмаланган. Көк кездеме менен ичтелип, ичиктин этек жээктери кемчеттин териси менен жээктелген *көк тондорду* атактуу адамдар гана кийишкен [15, 109].

Казактар куландын, сайгактын жана жолборстун терисин жогору баалашкан. Ошондой эле сары күрөң түстөгү токой жаныбары елоттун (сары-күрөң түстөгү токой жаныбары), выхухолдун (сууда жашап, курт-кумурска менен тамактануучу, териси кымбат чычкандын бир түрү [14, 13]), киштин, суусардын, арс чычкандын, сасык күзөндүн терилерин пайдаланышкан. Башка жаныбарлардын терисинен киштин жана суусардын терилери жогору бааланган. Кой терисинен тондор жасалса, жапайы аңдардын (жаныбарлардын) терисинен ичиктер тигилген. Елоттун терисинен – *жанат ишик*, кара күрөң түлкүнүн терисинен – *кара тулуп*, алтай кызыл түлкүсүнүн терисинен – *алтай кызыл тулуптар* жасалган. Эң кымбат баалуу ичик күйөөлөп бара жаткан кызга арналып жасалган, ичи жогорку сапаттагы жибек менен ичтелген ичик – *бас тон* деп аталган. Ошентип, казактарда да ичик кыздын себине даярдалган, эң негизги кийит экендиги маалым болуп жатат.

Казактар куштардын жүнү менен кошо сыйрылып алынган терисинен дагы тондорду жасаганды өздөштүрүшкөн. Алсак, гагара кушунун терисинен жасалган тон 1878-жылы Акмолодо өткөн кол өнөрчүлөрдүн көргөзмөсүнө коюлган. Ошондой эле ак куулардын мамыктарынан кыска же узун этектүү кылып кийимдерди тигип алышкан. Ак куулар бийик куштардын катарына киргендиктен алардын күчү адамга кирет деген түшүнүк менен аларды бакшылар гана кийишкен [15, 109].

Куштун терисинен жасалган кийимдер кыргыз элинде да жасалып келгендиги бизге кенже эпостордон улам белгилүү. Алсак, «Жаныш, Байыш» эпосунун А. Күйүковдун айткан

вариантында өрдөктүн жүнүнөн жасалган ичик жөнүндө кеп кылынат. Ал эпос боюнча, Жаныш, Байышты кармап келүү үчүн жөнөтүлгөн калмактын бир жигити кыргыздардын арасында тогуз жылга жакын жүрүп, Жаныш, Байыштын ишенимине киргенден кийин Айдың-Көлгө барууга, ал жерде өрдөк-каздын көп экендигин айтып: «шумкар салып, кумардан чыгалы», – деп, аларды азгырат: «... Мен сонунду көрүп, өрдөктүн кайыrmасынан эки атыма жүктөп үйүмө бардым. Атам эстүү киши экен, өрдөктүн этин жеп, мойнун курап, ичик кылып берген, – деп, ичикти астына таштап койду» [20, 5]. Бул жерден көрүнүп тургандай, каз-өрдөктүн терисинен ичик жасалып жатат.

Кыргыз элинин кайсыл бир мезгилдерде куштун терисинен ичиктерди жасап келгендигин белгилүү этнограф, профессор Э. Б. Молдобаев өзүнүн изилдөөлөрүндө белгилеп кетет: «Атып же кармап алган куштардын (өрдөк, каз, ак куу ж.б.) ири канаттарын гана жулуп алгандан кийин калган майда жүндөр менен кошо терисин сыйрып алышкан. Сыйрылган терини ичиктин фасонуна ылайыкталып бычылган кездемеге жүндөрү сыртка калгандай кылып тигип алышкан. Тери тигилген кездеме куштун жүндөрүнөн денеге сайдырбай сактап турган. Куштун мындай жүнүнөн айрыкча аялдарга чыптамалар, балдарга ичиктер тигилген. Маалымат берүүчүлөрдүн ою боюнча, мындай кийимдер көбүнчө ак кажырдын, ак жорунун жана ак куунун терисинен жасалган» [17, 139]. Себеби, бул канаттуулар башка куштарга салыштырмалуу чоң болгондугуна дагы байланыштуу болушу мүмкүн.

Куштун терисинен жасалган кийимдер тувалыктардын жомок, уламыштарында «Кагывай-Мерген» [10, 227], «Тон-Аралчын хаан» [23, 43], «Тана-Херель» [22, 133] эпосторунда кузгундун, каздын, кыргыйдын жүнүнөн жасалган кийимдерди кийип жүрүшкөндүгү маалымдалат.

Чарбалуу, жылкысы көп, бай адамдар ичиктерди тигүү үчүн кулундардын терилерин пайдаланышкан. Ичик үчүн өңү каралжын жана жүнү жумшак терилер пайдаланылган. Бул ичиктердин терисинин жүнү сыртына каратылып жасалган [6, 75].

В. С. Загряжский кулундардын терисинен жасалган ичиктер тууралуу: «Бай кыргыздар кулундун терисинен жасалган ичиктерди абдан жакшы көрүшөт. Ичиктин түсү ар түрдүү болуп калбашы үчүн окшош терилерди тандашат. Көбүнчө кара түстү кулундун териси көбүрөөк пайдаланылган. Кулундун терилерин курап жатканда, жүндүн кайрылган жагы бирдей же көркөмдүү болушу үчүн өтө чеберчилик менен иштешкен. Ичиктин жакасына, этегине жана жеңдерине кызгылт түстүү баркыт же нооту жээктелген» [9], – деп белгилеп өтөт. «Бай адамдардын кийими» деп өзгөчө белгиленип жаткандыгына караганда, ичтен өлүп чыккан кулун эле эмес, терисине карап, атайын эле тирүү кулундарды союшкан болушу мүмкүн.

Казактар тору жана кара кулундун терисинен жүнүн сыртты каратып ичтелген ичиктерди жасашса, тайдын терисинен койчу-чабандар үчүн ичтелбеген «тай жака» ичигин жасашкан [6, 83].

Казактарда, курсактан өлүп түшкөн кулундардын терисинен жасалган тон жаргак тон деп аталып, кенен жана узун этектүү кылып тигилген. Мындай тондор көбүнчө белек катары берилген. Өзгөчө кара териден жасалган тон өтө баалуу сырт кийим катары бааланган [15, 109].

Төө баласы ботонун терисинен ийленип жасалган тон *бото тон* деп аталган. Ийленген тери төрт бурчтуу кылып кесилип, оюу түрүндө куралган. Жакасы кайырма түрүндө жасалган. Жакадан этегине чейин оймо-чийме түшүрүлгөн узун үч тилке түшүрүлүп тигилген. Четине «ботонун изи», ортосуна «өсүмдүк» оюму, ички бетине катары менен ири «үтүр» оюму түшүрүлгөн [15, 109.]. Албетте, бул ичиктер жаш балдарга арналып тигилген.

Ногой элинин материалдык маданиятын изилдеген С. Н. Гаджиев: «Кедейлер жылаңач терисине эле койдун терисинен жасалган, топчу кадалбаган бешманттарды кийип алышкан.

XIII кылымда Монголия аркылуу Түндүк Крымга келип кыпчак талааларын аралап өткөн Вильгельм Рубрук ногойлордун кийимдери тууралуу: «... алардын бай адамдары кышында түрдүү кымбат баалуу терилерден ичиктерди кийишет. Негизинен алар ичиктин эки түрүн жасашат. Биричиси жүнү ичине каратып жасалса, экинчиси жүнү сыртына

каратылып тигилген. Жүнү сыртына каратылган ичик, тондор көбүнчө карышкырдын, түлкүнүн жана маймылдын терилеринен жасалган. Ал эми колунда жоктору иттин жана эчкинин терилеринен тон тигип кийишкен» [8, 95-96], – деп, ногой элинин жогорку жана төмөнкү катмарынын сырт кийимдери тууралуу баалуу маалымат берет. Бул жерде алардын теринин ичине жана сыртына каратып тигилиши жана маймылдын, иттин терилерин дагы иштетишкендиги бизде өтө кызыгууну жаратты. Демек, кандай эл болбосун өздөрү жашаган аймактарда жашаган түрдүү жаныбырлардын, ал тургай канаттуулардын терилерин дагы иштеткенди мыкты өздөштүрүшкөн. Бирок кыргыздар айрым түндүк элдеринен айырмаланып иттин терисин эч качан пайдаланышкан эмес.

Хакастарда эркектин кийимин аялдардын кийүүсүнө, үстүнө олтурууга ал тургай анын үстүнөн аттап өтүүгө да туюу салынган. Кимдир бирөө бул туюуларды бузса, ооруп калат деген ишеним болгон [7, 37]. Ал эми кыргыз элинде чикирттеп калган, атасын көптөн бери көрбөй куса болгон жаш балдарга атасынын кийген тонун же ичигин жаап коюшкан.

Корутундулап айтканда, кыргыз эли өздөрү жашаган аймактагы кандай гана жаныбар болбосун аларга аңчылык кылып, этинен сырткары терилерин иштеткенди мыкты билишкен. Жапайы аңдардан сырткары, элик, марал, кара куйрук (жейрен), бөкөн, тоо эчки, аркар, телкилердин терилеринен чыптама, бешмант, күрмөлөрдү тигип кийишкен. Казак элинен айырмаланып кыргызда ичиктерге оюу-саймаларды түшүргөн эмес. Айрым учурларда гана ичиктердин көркөмдүү болушу үчүн жеңдерине, өнүрлөрүнө ак, кара койлордун терисинен узун тилкелерди салып коюшкан. Ичикке керектелүүчү терилерди, кездемелерди табуу, бычып-тигүү да көптөгөн эмгектин артынан келгендиктен боз үйдүн ичиндеги эң кымбат буюмдун катарына кирген жез, күмүш, алтын баканга ичик жана баш кийимдер гана илинип турган.

Жогорудагы мааламыттардан көрүнүп тургандай, кыргыз элинин салттуу сырт кийимдери алтай, хакас, тува, башкыр, ногой, казак элдери менен өтө тыгыз этномаданий байланышта болгондугун, алардын жасаган кийимдериндеги жалпылыктар жана окшоштуктар дагы бир жолу тастыктап жатат.

Адабияттар:

1. Абрамзон С. М. Очерк культуры киргизского народа. Ф.: Изд-во Киргизского филиала АН СССР, 1946. 124 с.
2. Айтбаев М. Т. Историко-культурные связи киргизского и русского народа (по материалам Иссык-Кульской области Киргизской ССР). Ф.: Изд-во АН Кирг. ССР, 1957. 172 с.
3. Антипина К. И. Особенности материальной культуры прикладное искусство южных киргизов. По материалам, собранным в южной части Ошской области Киргизской ССР. Ф.: Изд-во Академии наук Кирг. ССР, 1962. 288 с.
4. Аристов Н. А. Усуни и кыргызы: Очерки истории и быта населения западного Тянь-Шаня и исследования по его исторической географии. Бишкек: Илим, 2001. 582 с.
5. Асанканов А. А. Жуңго Шинжаң кыргыздары. – Артыш: Кызылсуу кыргыз басмасы, 2013. 306 б.
6. Бурковский А. Ф. К вопросу обработки животноводческого сырья у киргизов / Ученые записки, выпуск второй. Киргизский женский педагогический институт им. В. В. Маяковского. Ф., 1957. С. 71-106.
7. Буганаев В. Я. Национальная одежда хонгорцев / Хоорай чонның сымалыхха паза суре кичен киптери. Абакан, 2015. 336 б.
8. Гаджиева С. Ш. Материальная культура ногойцев в XIX– начале XX в. М.: Наука, 1976. 227 с.
9. Загряжский Г. С. Быть кочевого населения долинь Чу и Сырь-Дарьи / Туркестанские ведомости. 1874. № 30.
10. Кангывай-Мерген // В сборнике: Тыва Тоолдар. Кызыл, 1947.
11. Капалбаев О. Э. Автордун талаа материалы. КЭР, Кызыл-Суу авт. обл., Ак-Тоо району, 2014. 27 б.; Ош обл., Чоң-Алай району, №1. 2016. 25 б.
12. Костенко Л. Средняя Азия и водворение в ней Русской гражданственности. – СПб., 1871. 358 с.
13. Кыргыздар: он төрт томдук. 12-том. Бишкек: Бийиктик, 2011. 464 б.
14. Кыргызско-русский словарь. Около 40000 слов / сост. К. К. Юдахин. Бишкек: Кут-Бер, 2015. 976 с.

14. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Т. 1. Алма-Ата: Өнер, 1986. 256 с.
15. Марков Е. Россия в Средней Азии. СПб., 1901. 518 с.
16. Молдобаев И.Б. Киргизский эпос как источник по истории одежды // Советская этнография №2. М.: Наука, 1979.
17. Момунбаев Н.С. Түштүк кыргыздардын салттуу кийимдери (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы. Этнографиялык талаа материалдарынын негизинде). Бишкек, 2014. 198 б.
18. Пилипчук Я.В. Быт и хозяйство кыпчаков / Отечественная история. Научный Журнал. №3 (63), 2013. С. 48-54.
19. Рукописный фонд. Отделение общественных наук АН Киргизской ССР, «Жаныш, Байыш», рукопись, сказитель А.Куйуков, инв. № 5258.
20. Сыдыкбеков Т. Көк асаба: Тарыхый роман / Сүр. Б. Кошоев. Ф.: Адабият, 1989. 464 б.
21. Тана-Херель // Сб.: «Тыва Тоолдар». Кызыл, 1947.
22. Тон-Аралчын хаан // Сб.: «Тыва Тоолдар». Кызыл, 1947.
23. Тронов В. Д. Материалы по антропологии и этнологии киргизь. СПб., 1891. 42 с.

Рецензент: *канд. ист. наук Момунбаева Н. С.*